

**MUSTAQILLIK YILLARIDA MA'NAVIY
VA MADANIY TARAQQIYOT**

Yuldashev Sherzodbek

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Bank ishi va audit 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada 1917-1991-yillar va mustaqillik yillarida pedagogika sohasida erishilgan yutuqlar va yuzaga kelgan muammolar borasida so'z yuritilgan. Xususan, jadidlar, dorilfunun, madrasalarning ko'lami, qizlar maktabi va maorif haqida keng yori tilgan.

Kalit so'zlar: Dorilfunun, madrasa, jadid, qizlar maktabi, maorif.

Аннотация: В этой статье рассматриваются достижения и проблемы, возникшие в области педагогики в период с 1917 по 1991 год и годы независимости. В частности, широко освещались джадиды, дорилфуну, масштабы медресе, школы для девочек и образования.

Ключевые слова: Дорилфунун, медресе, Джадид, школа для девочек, образование.

Abstract: This article examines the achievements and problems that arose in the field of pedagogy in the period from 1917 to 1991 and the years of independence. In particular, jadids, dorilfunun, the scale of madrassas, schools for girls and education were widely covered.

Keywords: Dorilfunun, madrasah, Jadid, girls' school, education.

Ma'lumki ta'lim tizimi rivojlanish davri bu jarayonda yuzaga keladigan muammolar kishi jamiyati taraqqiyotining turli davrlarida ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan va shunday bo'lib qoldi. 1917-yilgi fevral voqealari va oktabr to'ntarishidan so'ng Markaziy Osiyo xalqlarining hayotida - ijtimoiy-siyosiy,

iqtisodiy, ma'naviy-mafkuraviy, jumladan xalq maorifi sohalarida keskin o'zgarish yuz berdi. Ziyolilar va arboblarning faoliyati keng tus oldi, chuqur ijtimoiy-madaniy mazmun kasb etdi. Jadid ziyolilari, ijod ahli bo'lmish Munavvar Qori, Mahmudxo'ja Behbudiy, Sadriddin Ayniy, Fitrat, Cho'lpon, Abdulla Qodiriy, Abdulla Avloniy, Hamza, G'ozi Yunus, Xurshid va boshqalar bilan bir qatorda XX asr bo'sag'asida tug'ilgan iste'dodli yoshlar Mashriq Yunusov, Naim Said, Rafiq Mo'min, Mahmud Xodiev, Baxrom Xaydariy va boshqa qator ziyolilar madaniyat, maorif soxalarida jonbozlik qildilar, ijtimoiy yo'naltirilgan ijod bilan shug'illandilar. Samarqandda mashhur ma'rifatparvarlar

Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Akobir Shomansurzoda, Said Axmad, Saidaxmatxo'ja Siddiqiy, Mardonquli Shomhammadzoda maktab islohotini amalga oshirish fikri bilan maydonga chiqdilar. Ular 1917-yil aprel oyidan boshlab "Hurriyat" gazetasi sahifalarida yangi usuldagi maktablarning keng tarmoqlarini yaratish zarurligi haqidagi fikrni ilgari surdilar. "Anjumani maorif" jamiyatining mablag'lariga "Rushdiya" maktabi ochildi, unda bepul o'qitilar edi. Abdurauf Fitrat bilan Kamol Shams bu maktabda o'quvchilarga islom diniy ta'limoti, islom tarixi, musulmon huquqi, turk, arab va fors tillarini, arifmetika, geometriya, geografiya, tabiatshunoslik, tarix fanlari o'qitilgan. Yoz faslida Samarqandning o'zida taniqli ma'rifatparvar, shoir va dramaturg Hoji Muin Shukrullo "Tarbiyat" maktabini ochdi. 1918-yilning yozida Samarqandda "Musulmon o'qituvchilari uchun pedagogik kurslar" ochildi va kuzida esa Toshkentda Toshkent uyezdining tub yerli aholisi uchun maktab o'qituvchilari kurslari ochildi. 1918-yil 9-aprelda Munavvar Qori uyida to'plangan jadidlar Turkiston Xalq dorilfununining musulmon bo'limini tashkil etish maqsadida 9 kishidan iborat tashkilot komissiyasini tuzadi. 1918-yil 2-iyun kuni sobiq seminariya binosida dorilfununning o'zbeklar uchun maxsus o'qituvchilar tayyorlovchi bo'limi - "Dorilmuallimin"

ochildi. Munavvar Qori yevropacha usuldagi xalq dorilfununi tashkil etish bilan bir qatorda, mavjud madrasalarni isloh qilish va ularda dunyoviy fanlar o'qitilib, milliy ziyolilar tayyorlash g'oyasini ham ilgari suradi. Bu qarashlarini - u 1923-yil iyunda Toshkentda bo'lib o'tgan xalq maorifi mudirlari qurultoyidagi ma'ruzasida bayon etgan, 1923-yil bu yangi usulda 30dan ortiq madrasa va eski maktablarda talabalar o'qitilgan. Munavvar Qori do'stlari va shogirdlari Qayum Ramazon va Shorasul Zunnun bilan hamkorlikda uch bo'limdan iborat " O'zbekcha til saboqlari" kitobini nashr ettirdi. Xalq ta'limining iste'dodli tashkilotchilari Abduqodir Shakuriy, Ismatulla Raxmatullaev, Isxoqxon Ibrat, O.Dadaxujaev, Abdulla Mustaqov, Xodi Fayziev, Ashurali Zoxiriy,

Sobirjon Raximov, Shokirjon Raimiy, Qori Niyoziy, Sayd Rizo Alizoda, To'xtanazar Shemuhammedov, Rafiq Mo'min va boshqalar katta pedagogik ish olib bordilar.

Maktablar soni o'sdi. 1918-yil boshida 330taga, 1920-yilda Farg'ona, Sirdaryo, Samarqand viloyatlarida 1405taga yetdi. Tashkil bo'lgan maktablar, ayniqsa qishloq joylarida va tumanlarda asosan 1-2 boshlang'ich sinflardan iborat edi. Keyinchalik yuqori sinflar paydo bo'lib bordi. Bunday tartibotdagi qizlar maktablari ham Toshkentda, Andijonda, Qo'qonda va boshqa joylarda birin-ketin ochildi. Ayol muallimlar Solixaxon Muhammadjonova, Muharrama Qodirova, Gulso'm Kopayeva, Fotima Burnasheva, Zebiniso Razzpqova, Zaynab Sadriddinova, Maryam Sharipova va boshqalar ta'lim- tarbiya ishlarini olib borgan.

Milliy, jadid maktablari uchun darsliklar, o'qish kitoblarini ziyolilarimiz yozib chiqarib keldilar. 1917-yilda A.Avloniy "Turkiy guliston yoxud axloq" asarini qayta nashr qildi, shuningdek "Maktab gulistoni" o'qish kitobini, ikki jildlik "Adabiyot yoxud milliy she'rlar" kitoblarini. Fitrat 1917-yilda "O'quv" kitobini, 1919-yilda Sh. Raximiy va Q.Ramazon bilan birga "Ona tili" darsligini, so'ngra

"Imlo masalalari" kitobini yozib chiqardi. Shokirjon Raximiy 1919-yilda birinchi alifbo - "Sovg'a", 1922-yilda "O'zbek alifbosi" darsliklarini chop etdi. Xo'jalikning parokandaligi, sun'iy to'siqlar oqibatida XX asrning 20-yillarida boshida maktablar soni qisqardi, darsliklar yozish, nashr qilish to'xtadi. 1922-yila kelib Turkistonda bolalarning 25 foizi maktablarga jalb qilingan edi. Buxoro Respublikasida 1921-yilda 175 ta yangi maktab, 11 ming o'quvchi bo'lgan. Lekin 1924-yil o'rtalariga kelib maktablar 69 tani, o'quvchilar soni 3563 tani tashkil qildi.

Mavjud institutlar va texnikumlarning bazalarida yangi o'quv yurtlari, jumladan, paxtachilik-irrigatsiya, politexnika, qishloq xo'jaligi, kon qidirish, zooveterinariya, avtomobil yo'llari, to'qimachilik transport, tibbiyot institutlariva boshqa institutlar ochildi. Pedagogik akademiya bazasida 1933-yili Samarqandda O'zbekiston davlat universiteti (hozirgi SamDU) ochildi. 20-30 yillarda xotin-qizlarning savodini chiqarishga katta e'tibor berildi, ayollarning savodsizligini tugatish bo'yicha maxsus kurslar tashkil qilindi. 1926-yilda respublikadagi 82 ta savodsizlikni bitirish maktablarida 2700 xotin-qiz o'qigan bo'lsa, 1936-yilda 186ming ayol savodini chiqargan. Dastlab ayollar orasida savodsizlikni bitirish kurslari o'qituvchilari, bog'cha, maktab o'qituvchilari tayyorlandi. 1929-yilda o'ndan ortiq xotin-qizlar pedagogika va meditsina texnikumlari mavjud edi. 1943-yilda respublikada 41 oliy o'quv yurti va 52 o'rta maxsus bilim yurtlari faoliyat ko'rsatdi.

Pedagogik kadrlar tayyorlashda alohida e'tibor berildi chunki urush davri sharoitlarida ularga ehtiyoj ayniqsa sezilarli edi.

O'zbekiston SSR Oliy Sovetining 1957-yil 1-oktabrdagi sessiyasida "O'zbekiston SSRda majburiy yetti yillik ta'limni to'liq amalga oshirish to'g'risida"gi qonunning qabul qilinishi maktablarda ta'lim tizimi takomillashtirishga qaratilgan dastlabki qadam bo'ldi. Yangi Qonunga ko'ra umumta'lim maktabi hamma uchun majburiy bo'lgan kamchiliklar barham topmadi. Aksincha, maktab xaqiqiy hayotdan

ajralib qolgandi, o'quvchilarga berilayotgan bilimlar fan-texnika taraqqiyoti darajasiga to'g'ri kelmagan. Shuning uchun ham 1959-yil martda O'zbekiston Oliy Soveti " Maktab xalq ta'limi tizimini yanada rivojlantirish to'g'risida" yangi qonun qabul qildi. Ammo, sovet mustabid tuzumiga xos bo'lgan boshlangan ishni oxiriga yetkazmaslik odati bu gal ham muammoni hal qilish yo'lida to'g'anoq bo'lib xizmat qildi, oqibatda xalq ta'limida ahvol o'zgarmadi. O'zbekistonda maktabning turmush bilan bog'lanishi mustahkamlash to'g'risidagi 1959-yilda respublika hukumati qabul qilingan qonunga asosan o'qishni ishlab chiqarish bilan qo'shib olib borish talab etildi. Ushbu munosabat bilan o'n yillik o'rta maktablar qayta tashkil etilib, o'n bir yillik o'rta maktablarga aylantirildi. Respublika maktablari o'qtuvchi kadrlar bilan son jihatidan yetarlicha ta'minlandi. Biroq oliy ma'lumotli pedagog kadrlar 60-yillarda respublikadagi barcha o'qituvchilarning uchdan bir qismini tashkil qilgan. 1960-1970-yillarda sanoat, qurilish, transport va aloqa sohalari bo'yicha oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlaridagi talabalar soni 20 mingdan 63 mingga, ya'ni 3 baravardan ziyod ko'paydi. Oliy maktablarda 1958-yili 5 ming ilmiy pedagog xodim ishlagan bo'lsa, 1965-yilda bu son 8 mingtaga yetdi. 1971-1975-yillarda oliy o'quv yurtlarini tugallagan diplomli 182 ming nafar mutaxassis kadrlar respublika xalq xo'jaligiga yetkazib berilgan.

XX asrning 70-yillarga kelib respublikamizda ijtimoiy sohada ro'y bergan kamchilik va muammolar ta'limga ham o'z ta'sirini o'tkazdi. Shunday bo'lsada, bu borada katta qadam tashlandi. O'zbekiston yalpi savodxonlar respublikasiga aylandi.

Umumta'lim maktablar soni 1985-yilga kelib 7000dan ortiqni tashkil qildi. Ammo, o'quvchilarning 60foizi nobop binolarda joylashgan, 700 tasi avariya holatida bo'lgan. Ayniqsa, qishloq maktablarida ahvol og'ir bo'lgan. 75 foiziga yaqini vodoprovod va kanalizatsiyaga, yarmidan ko'prog'i markaziy isitish

moslamalariga, oshxona va sport zallariga ega emas edi. Joy tanqisligi sababli 5800 ta maktabda o'qish ikki smenada olib borilar edi.

1985-1990-yillarda O'zbekistonda 3693 ming o'quvchiga mo'ljallangan yangi o'quy yurtlari talab qilingan holda, Markazning topshirig'i bilan bu raqam 920 ming o'ringa tushirildi. Shu yillarda respublikadagi 14 ta pedagogika instituti a 38 ta o'rta maxsus bilim yurtlarida yiliga o'rtacha 17 mingdan yosh o'qituvchilar tayyorlangan holda, maktabda faoliyat ko'rsatuvchilar soning muttasil kamayishi ta'lim tizimi va hukmron mafkuradagi jiddiy cheklanganlik oqibatida yuz berdi.

1970-yilda oliy maktablarni bitirganlar soni 334 mingni tashkil etgan bo'lsa, bu raqam 1990-yilga kelib 508mingga yetdi.

Avvalo shuni ta'kidlash zarurki, bundan 15 yil oldin qabul qilingan, Kadrlar tayyorlash milliy dasturi deb nom olgan Ta'lim sohasini isloh qilish dasturi mamalakatimizda yangi jamiyat qurishning bosqichma-bosqich va tadrijiy rivojlanish prinsipiga asoslangan iqtisodiy va siyosiy islohotlarning biz tanlagan "o'zbek modeli"- o'z taraqqiyot yo'limizning ajralmas tarkibiy qismidir. Mustaqillik yillarida ta'lim muassasalarida zamonaviy o'quv-laboratoriya jihozlari bilan to'ldirildi. O'zbekistonda maktab ta'limi 7 ta tilda: o'zbek, qoraqalpoq, rus, qozoq, qirg'iz, turkman va tojik tillarida olib borilmoqda.

Mustaqillik yillarida O'zbekistonda pedagogik fikrlar mazmuni bilan tanishish, ularda ilgari surilgan g'oyalarni umumlashtirish asosida ularning quyidagi asosiy yo'nalishlar bo'yicha rivojlanganligiga guvoh bo'lish mumkin:

1. Pedagogika fani metodologik g'oyalarining takomillashuvi.
2. Pedagogik bilimlar ijtimoiy-g'oyaviy asoslarining boyishi.
3. Shaxsni ijtimoiylashtirish.

4. Yangicha ta'limiy qarashlarning paydo bo'lishi

5. Tarbiya jarayonida ijtimoiy jamoatchilik ta'sirining kuchayishi.

6. Pedagog kadrlarni kasbiy jihatdan tayyorlashning yangi

tizimiga asos solinishi 7. Ta'lim sohasida xalqaro hamkorlikning

yo'lga qo'yilishi 8. Maxsus pedagogika ilmiy asoslarining boyitilishi.

Xulosa qilib aytganda, yuqoridagi fikrlar asosida aytish joizki, Sharq va G'arb mutafakkirlari "Har bir inson ilm olib uning mazmun va mohiyatidan voqif bo'lishi kerak, ilm olib aqliy kamol topish kishining yoshligidan to umrining oxiriga davom etmog'i lozim" g'oyasini ilgari surishdir. Bugungi qadam ertangi hayotni hal qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. С.А. Ҳайдаров. (2020). Ўзбекистон тарихини ўқитишда “Зафарнома”дан фойдаланишни имкониятлари. *Science and Education*. 1(7). 192-198

2. Сулаймон Амиркулович Ҳайдаров. (2020). Тарих дарсларида интеграциялашган технологиялардан фойдаланиш. *Science and Education*. 1(8). 666-671

3. Ҳайдаров С. (2020). Ўзбекистон тарихи дарсларида педагогик технологияларни уйғунлашган ҳолда қўллашнинг методик талаблари. *Academic Research in Educational Sciences*. 1 (3). 1313-1321.

4. Ҳайдаров Сулаймон Амиркулович. (2020). Тарих фанини ўқитишга оид экологик муаммолар масаласи «Scientific Progress» *Scientific journal* 1(1). 12-17.

5. С.А. Ҳайдаров. (2020). [Тарих дарсларида тасвирий санъат асарларидан фойдаланиш](#). Science and Education. 1(9). 458-461.

6. Ҳайдаров Сулаймон Амиркулович. (2021). Ўзбекистон тарихи фанини ўқитишда тасвирий санъат асарларидан фойдаланишнинг ўзига хослиги
«Scientific Progress» Scientific journal 1(3). 9-14.

7. Khaydarov S.A. (2021). The role of the use of fine arts in teaching the history of the country. International scientific and practical conference. CUTTING EDGE-SCIENCE. Conference Proceedings. Page 41-43.